

Հարգելի՛ ընթերցող,

Արցախի Երիտասարդ Գիտնականների և Մասնագետների Միավորման (ԱԵԳՄՄ) նախագիծ հանդիսացող **Արցախի Էլեկտրոնային Գրադարանի** կայքում տեղադրվում են Արցախի վերաբերյալ գիտավերլուծական, ճանաչողական և գեղարվեստական նյութեր՝ հայերեն, ռուսերեն և անգլերեն լեզուներով: Նյութերը կարող եք ներբեռնել ԱՆՎՃԱՐ:

Էլեկտրոնային գրադարանի նյութերն այլ կայքերում տեղադրելու համար պետք է ստանալ ԱԵԳՄՄ-ի թույլտվությունը և նշել անհրաժեշտ տվյալները:

Շնորհակալություն ենք հայտնում բոլոր հեղինակներին և հրատարակիչներին՝ աշխատանքների էլեկտրոնային տարբերակները կայքում տեղադրելու թույլտվության համար:

Уважаемый читатель!

На сайте **Электронной библиотеки Арцаха**, являющейся проектом **Объединения Молодых Учёных и Специалистов Арцаха (ОМУСА)**, размещаются научно-аналитические, познавательные и художественные материалы об Арцахе на армянском, русском и английском языках. Материалы можете скачать БЕСПЛАТНО.

Для того, чтобы размещать любой материал Электронной библиотеки на другом сайте, вы должны сначала получить разрешение ОМУСА и указать необходимые данные.

Мы благодарим всех авторов и издателей за разрешение размещать электронные версии своих работ на этом сайте.

Dear reader,

The Union of Young Scientists and Specialists of Artsakh (UYSSA) presents its project - **Artsakh E-Library** website, where you can find and download for FREE scientific and research, cognitive and literary materials on Artsakh in Armenian, Russian and English languages.

If re-using any material from our site you have first to get the UYSSA approval and specify the required data.

We thank all the authors and publishers for giving permission to place the electronic versions of their works on this website.

Մեր տվյալները – Наши контакты - Our contacts

Site: <http://artsakhib.am/>

E-mail: info@artsakhib.am

Facebook: <https://www.facebook.com/www.artsakhib.am/>

ВКонтакте: <https://vk.com/artsakhiblibrary>

Twitter: <https://twitter.com/ArtsakhELibrary>

ՀՀ ՍՊՈՐՏԻ ԵՎ
ԵՐԻՏԱՍԱՐԴՎՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՐՑԵՐԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆԻ
ՊԵՏԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

«ՉԱՆԳԵՉՈՒԻԻ
ՊՂՆՉԱՄՈՒԲԳԵՆԱՅԻՆ
ԿՈՄԲԻՆԱՏ» ՓԲԸ

ԱՐՑԱԽԻ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ
ԳԻՏՆԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԻ
ՄԻԱՎՈՐՈՒՄ (ԱԵԳՄՄ)

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՑԱԽ

SCIENTIFIC
ARTSAKH

НАУЧНЫЙ
АРЦАХ

№ 1, 2018

Հիմնադիր – Founder – Учредитель:
ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՍՈՒՍԱՐԱՆ (ԵՊՀ)
YEREVAN STATE UNIVERSITY (YSU)
ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ (ЕГУ)
www.y-su.am

Հրատարակիչ – Publisher - Издатель:
ԱՐՅԱԽԻ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԳԻՏՆԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԻ ՄԻԱՎՈՐՈՒՄ (ԱԵԳՄՍ)
UNION OF YOUNG SCIENTISTS AND SPECIALISTS OF ARTSAKH (UYSSA)
ОБЪЕДИНЕНИЕ МОЛОДЫХ УЧЁНЫХ И СПЕЦИАЛИСТОВ АРЦАХА (ОМУСА)
www.aegmm.org

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՅԱԽ

SCIENTIFIC ARTSAKH

НАУЧНЫЙ АРЦАХ

№1, 2018

*Նվիրվում է Հայաստանի առաջին Հանրապետության 100-րդ, Արցախյան շարժման 30-րդ ու
Էրեբունի-Երևանի հիմնադրման 2800-րդ ամյակներին*

*Dedicated to the 100th anniversary of the First Republic of Armenia, the 30th anniversary
of the Artsakh movement and the 2800th anniversary of the founding of Erebuni-Yerevan*

*Посвящается 100-летию Первой Республики Армения, 30-летию Арцахского движения и
2800-летию основания Эребуни-Ереван*

ԱԵԳՄՍ – UYSSA – ОМУСА
ԵՐԵՎԱՆ – YEREVAN – ЕРЕВАН
2018

*Չրատարակության Է երաշխավորվել Երևանի պետական Չամալսարանի գիտական խորհրդի թիվ 2/8.8 առ 29.11.2018թ. որոշմամբ
 Рекомендовано к публикации решением учёного совета №2/8.8
 от 29.11.2018г. Ереванского государственного университета
 Recommended for publication by the Yerevan State University
 Academic Council Decision №2/8.8 of November 29, 2018*

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՐԴ

Նախագահ՝ ԵՊՂ ռեկտոր, ՉՉ ԳԱԱ թղթակից անդամ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Արամ ՄԻՍՈՆՅԱՆ

Անդամներ՝

ԱՎԱԳՅԱՆ Արծրուն, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԱՎԱՆԵՍՅԱՆ Չրանտ, հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԲԱԲԱՅԱՆ Դավիթ, պատմական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
 ԲԱԼԱՅԱՆ Վահրամ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԳԱԼՍՏՅԱՆ Խաչիկ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
 ԳՅՈՒԼԱՄԻՐՅԱՆ Զուլիխան, մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԳՐՈՒՉԴԵՎ Վլադիսլավ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Կոստրոմա, ՌԴ)
 ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ Գևորգ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ Արման, պատմական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
 ԺԵՅՄՈ Մարտիկ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Օլշտին, Լեհաստան)
 ԼԱՊԵՎԱՎ Վալենտինա, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Մոսկվա, ՌԴ)
 ԼՈՒԽՏԵՐՅԱՆԴՏ Օտտո, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Չամբուրգ, Գերմանիա)
 ՉՈՎՍԵՓՅԱՆ Մուշեղ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ՂԱԶԻՆՅԱՆ Գագիկ, ՉՉ ԳԱԱ ակադեմիկոս, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,
 ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ Աշոտ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
 ՄԻՆԱՅԱՆ Էդիկ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ Կարեն, տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ
 ՍԱՐԳՅԱՆ Չայկ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
 ՎԱՍԿՈՎ Մաքսիմ, սոցիոլոգիական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Դոնի Ռոստով, ՌԴ)
 ԶԵՌՅԱՆ Գարիկ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԶՈՉԱՐՅԱՆ Տիգրան, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Գլխավոր խմբագիր՝ իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ **Ավետից ՉԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ**

Գիտական Արցախ, №1, 2018, Երևան, «ԱԵԳՄՍ» հրատ., 2018, 448 էջ:
 Scientific Artsakh, №1, 2018, Yerevan, «UYSSA» publ., 2018, 448 pages.
 Научный Арцах, №1, 2018, Ереван, Изд. «ОМУСА», 2018, 448 страниц.

«Գիտական Արցախ» պարբերականի 1-ին համարում տեղ են գտել հայկական արդի հիմնախնդիրներից մեկի՝ պետականության վերաբերյալ Չայաստանը, Արցախը, Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները, Գերմանիան, Լեհաստանը և Բելառուսը ներկայացնող հեղինակների գիտական աշխատանքները:

Գիտական պարբերականում գետեղված են նաև Արցախի երիտասարդ գիտնականների և մասնագետների միավորման ու Երևանի պետական համալսարանի կողմից 2018թ. սեպտեմբերի 13-16-ը Ստեփանակերտում համատեղ կազմակերպված «Չայոց պետականության անցյալը, ներկան ու ապագան» 3-րդ միջազգային երիտասարդական գիտաժողովի լավագույն գիտական հոդվածները:

The first issue of «Scientific Artsakh» journal comprises the scientific works of authors from Armenia, Artsakh, the United States of America, Germany, Poland and Belarus on one of the most urgent problems for Armenians – the statehood. The publication also contains the best scientific articles of the 3rd international youth scientific conference «The past, present and future of the Armenian statehood», jointly organized by the Union of Young Scientists and Specialists of Artsakh and Yerevan State University on September 13-16, 2018 in Stepanakert.

В первом номере журнала «Научный Арцах» нашли место научные работы авторов из Армении, Арцаха, Соединенных Штатов Америки, Германии, Польши и Беларуси по одной из актуальных для армян проблем – государственности.

В издании размещены также лучшие научные статьи 3-ей международной молодежной научной конференции «Прошлое, настоящее и будущее Армянской государственности», совместно организованной Объединением молодых учёных и специалистов Арцаха и Ереванским государственным университетом 13-16 сентября 2018 года в Степанакерте.

EDITORIAL COUNCIL

Chairman: Aram SIMONYAN, Rector of YSU, NAS RA Associate Member, Doctor of History, Professor

Members:

AVAGYAN Artsrun, Doctor of Philology, Professor
 AVANESYAN Hrant, Doctor of Psychology, Professor
 BABAYAN David, Doctor of History, Associate Professor
 BALAYAN Vahram, Doctor of History, Professor
 DANIELYAN Gevorg, Doctor of Law, Professor
 GALSTYAN Khachik, Doctor of Political Sciences, Associate Professor
 GHAZINYAN Gagik, Academician of NAS RA, Doctor of Law, Professor
 GRUZDEV Vladislav, Doctor of Law, Professor (Kostroma, Russia)
 GYULAMIRYAN Julieta, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
 HOVSEPYAN Moushegh, Doctor of Philology, Professor
 KERYAN Garik, Doctor of Political Sciences, Professor
 KOCHARYAN Tigran, Doctor of Political Sciences, Professor
 LAPAEVA Valentina, Doctor of Law, Professor (Moscow, Russia)
 LUCHTERHANDT Otto, Doctor of Law, Professor (Hamburg, Germany)
 MARKOSYAN Ashot, Doctor of Economic Sciences, Professor
 MINASYAN Edik, Doctor of History, Professor
 NERSISYAN Karen, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
 SARGSYAN Hayk, Doctor of Economic Sciences, Professor
 VASKOV Maksim, Doctor of Sociology, Professor (Rostov-on-Don, Russia)
 YEGHIAZARYAN Arman, Doctor of History, Associate Professor
 ZEJMO Marek, Doctor of Political Sciences, Professor (Olsztyn, Poland)

Editor-in-Chief: Avetik HARUTYUNYAN, Candidate of Law, Associate Professor

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Председатель: ректор ЕГУ, член-корреспондент НАН Республики Армения, доктор исторических наук, профессор **Арам СИМОНЯН**

Члены:

АВАԳՅԱՆ Արժրուն, доктор филологических наук, профессор
 АВАՆԵՏՅԱՆ Գրանտ, доктор психологических наук, профессор
 ԲԱԲԱՅԱՆ Դավիդ, доктор исторических наук, доцент
 ԲԱԼԱՅԱՆ Վահրամ, доктор исторических наук, профессор
 ՎԱՏՅԿՈՎ Մաքսիմ, доктор социологических наук, профессор (Ростов-на-Дону, Россия)
 ԳԱԼՏՅԱՆ Խաչիկ, доктор политических наук, доцент
 ԳՐՈՒԶԴԵՎ Վլадислав, доктор юридических наук, профессор (Кострома, Россия)
 ԳՅՍՒԼԱՄԻՐՅԱՆ Ժուլյետա, доктор педагогических наук, профессор
 ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ Գեվորգ, доктор юридических наук, профессор
 ԵԳԻԱԶԱՐՅԱՆ Արման, доктор исторических наук, доцент
 ԶԵՅԻՄՈ Մարեկ, доктор политических наук, профессор (Ольштын, Польша)
 ԿԱԶԻՆՅԱՆ Գաօիկ, академик НАН РА, доктор юридических наук, профессор
 ԿԵՐՅԱՆ Գարիկ, доктор политических наук, профессор
 ԿՕՇԱՐՅԱՆ Կիգրան, доктор политических наук, профессор
 ԼԱՔԱԵՎԱ Վալենտինա, доктор юридических наук, профессор (Москва, Россия)
 ԼՅՈՒՒՏԵՐՔԱՆԴՏ Օտտո, доктор юридических наук, профессор (Гамбург, Германия)
 ՄԱՐԿՕՏՅԱՆ Աշոտ, доктор экономических наук, профессор
 ՄԻՆԱՏՅԱՆ Էդիկ, доктор исторических наук, профессор
 ՆԵՐՏԻՏՅԱՆ Կարեն, кандидат экономических наук, доцент
 ՕՎՏՍԵՔՅԱՆ Մուսեղ, доктор филологических наук, профессор
 ՏԱՐԳՏՅԱՆ Գայկ, доктор экономических наук, профессор

Главный редактор: кандидат юридических наук, доцент **Аветик АРУТЮНЯН**

*Տպագրվում է ՀՀ սպորտի և երիտասարդության հարցերի նախարարության աջակցությամբ
 Is published with the support of the Ministry of Sport and Youth Affairs of the Republic of Armenia
 Публикуется при поддержке Министерства спорта и по делам молодежи Республики Армения*

ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԵՎ ԲԱՐԵՐԱՐՆԵՐԻ ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ՇՈՒԾԻՈՒՄ XIX ԴԱՐՈՒՄ

ՎՐԵԺ ԳԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Արցախի տնտեսական կյանքի զարգացման վրա դրական ազդեցություն ունեցավ Ռուսաստանին միացումը: 1820-ական թվականներին գեներալ Մաղաթովը բավականին աշխատանք է կատարել մանավանդ տնտեսության զարգացման ուղղությամբ: Նա զբաղվել է ճանապարհների բարեկարգմամբ: Մաղաթովի հանձնարարությամբ 1823-1825թթ. վերանորոգվում է Ասկերան-Շուշի ճանապարհը: Նրա աջակցությամբ կառուցվել է նաև Ելիզավետպոլ-Ասկերան ճանապարհը¹: Կենտրոնական բոլոր ճանապարհների վրա կառուցվել են պահակակետեր և փոստային կայաններ: Նա Շուշիի հայերին համոզել է կամուրջներ կառուցել Թարթառ և Խաչեն գետերի վրա:

Ցարական կառավարությունը իրականացրեց մի շարք միջոցառումներ, որոնք շատ թե քիչ աշխուժացրին տնտեսական կյանքը: Արցախում Ռուսաստանի տիրապետության մեկ դարը Շուշիի ծաղկման ու բարգավաճման շրջան էր: Այն պայմանավորված էր նաև արևելահայկական այլևայլ գավառների բնակչության՝ այնտեղ կատարված ներհոսքով²:

1822 թ. վերացվում է իր գոյության կարճատև շրջանում Ղարաբաղի առաջընթացը խոչընդոտած և բոլոր առումներով հետադիմական խանությունը, իսկ 1823 թ. Շուշին դառնում է գավառի կենտրոն³: 1830-ական թվականների սկզբից Արցախի թեմի պառնասիստ դարձած Շուշին ոչ միայն գավառի վարչական, այլև տնտեսական ու մշակութային կենտրոնն էր, որն աչքի էր ընկնում իր կառույցներով, եկեղեցիներով, տպարանով, ուսումնական հաստատություններով, արդյունաբերական ձեռնարկություններով, արհեստանոցներով⁴:

Շուշիի զարգացման կարևոր խնդիրներից մեկն էլ քաղաքի ինքնավարության հարցն էր, որը պահանջում էր ժողովուրդը: Դրանով կլուծվեին արմատական նշանակության կարևոր հիմնահարցեր կրթության, առողջապահության, քաղաքաշինության և բազմաթիվ այլ ոլորտներում: Ժողովրդի պահանջները հաշվի առնելով՝ ցարական իշխանություններն ի վերջո 1892 թ. հուլիսի 11-ին ընդունում են քաղաքի ինքնավարության վերաբերյալ կանոնադրություն: Սակայն Շուշիի ինքնավարության իրավունքի իրականացումն անընդհատ ձգձգվում էր, ինչը տեղի ունեցավ միայն 1896 թ.: Սա կարևոր հաղթանակ էր քաղաքի բնակչության համար, որովհետև շուտով քաղաքագլուխ նշանակված Կ. Դանիելյանը սկսում է զբաղվել փողոցները սալահատակելու, խմելու ջրի բաշխման և այլ հարցերով: Շուշեցիները նույնպես կանգնած էին քաղաքային իշխանությունների կողքին և ամեն կերպ փորձում էին օգտակար լինել իրենց հայրենի քաղաքի շենացմանը: Նրանք իրենց միջոցներից կտակում կամ հատկացնում էին Շուշիի քաղաքային վարչությանը: Օրինակ՝ 1884 թ. Սարգիս արքեպիսկոպոս Գասան-Ջալալյանը իր կտակած գումարի մի մասը հատկացրել է Շուշիի քաղաքային վարչությանը⁵: Իսկ Ղարաբաղի թեմի ժամանակավոր կառավարիչ Չավեն եպիսկոպոսի՝ 1913 թ. հունիսի 17-ին վեհափառին

¹ Աբրահամյան Յ., Արցախը 18-19-րդ դարերում, Եր., 2015, էջ 207:

² Ուլուբաբյան Բ., Արցախի պատմությունը, Եր., 1994, էջ 184:

³ Բաղդասարյան Ն., Վարչաբաղաբանական և սոցիալ-տնտեսական կացությունը Ղարաբաղում 1813-1867 թթ., Եր., 2015, էջ 94:

⁴ Աբրահամյան Յ., նշվ. աշխ., էջ 283:

⁵ ԳԱԱ, ֆ. 57, ց. 2, գ. 1553, թ. 43: Մանրամասն նաև տե՛ս «Արձագանք», Թիֆլիս, 1898, հմ. 2-3, էջ 382: 1901, հմ. 7, էջ 265: 1902, հմ. 4, էջ 243: 1903, հմ. 4, էջ 248: 1904, հմ. 3, էջ 209:

Ներկայացրած զեկուցագրի համաձայն՝ հանգուցյալ Թավադյանը, կտակատարներ Բոգոյան Գասպարյանցի և Չամբարձում Առաքելյանի վկայությամբ, Շուշի քաղաքին տարբեր բարեգործական նպատակների համար կտակել է 100.000 ռուբլի գումար¹:

Քաղաքի առաջնահերթ խնդիրներից էր խմելու ջրով ապահովումը, ինչը կթեթևացներ բնակչության հոգսերը: Այդ գործին ձեռնամուխ եղան շուշեցի մեծահարուստները, որպեսզի քաղաքն ունենա կանոնավոր մատակարարվող խմելու ջուր: Մինչ այդ քաղաքին խմելու ջուր էին մատակարարում ջրկիրները, որոնք կոչվում էին նաև «սուչիներ»: Նրանք ջուր էին բերում քաղաքից դուրս գտնվող սառնորակ, քաղցրահամ աղբյուրներից²: Դեռ 1852 թ. շուշեցի Անդրեաս Խանդամիրյանցը իր կտակած գումարից 5000 ռուբլի հատկացրել էր քաղաք բերվող ջրի ծախսերի համար³: Իսկ 1870 թ. շուշեցի Մահուտի Անդրեաս Գյանջումյանցը իշխանությունից թույլտվություն է ստանում 50 000 ռուբլի ներդրումով աղբյուրների ջրերը խողովակաշարով հասցնել քաղաք: Բայց այդ ծրագիրն անկատար է մնում⁴: 1871 թ. օգոստոսի 18-ին շուշեցիներ Չայրապետ Փիրիյանցի և Աղաջան Դանիելյանցի ջանքերով ու միջոցներով Յաստի-Բուջա տեղամասով ջուր է հասցվում Շուշի⁵: Իսկ 1873թ. Խուրշիդ Բանու Նաթավանի, Լույն Չայրապետ Փիրիյանցի և Աղաջան Դանիելյանցի միջոցներով⁶ քաղաքից 7 վերստ հեռավորությունից ջուրը խողովակաշարով հասցվում է Շուշի: Այս քայլերը որոշակիորեն թեթևացնում են բնակչության հոգսերը, սակայն չէին ապահովում Շուշիի բոլոր բնակիչներին: Դեռևս խմելու ջրի հարցը մնում էր օրախնդիր, մասնավոր, որ օրեցօր աճում էր Շուշիի բնակչության թիվը:

Այնուհետև Շուշիի բնակիչ Թադևոս Թամիրյանցը, որը մեծ հարստության տեր էր, քաղաքից դուրս կառուցել է տալիս մի գործարան, որտեղ պատրաստում էին կավե խողովակներ («թունգա») ու այդ թունգաներով քաղաքից մոտ 15-17 կմ հեռավորության վրա գտնվող առողջարար ու սառնորակ ջուրը բերում քաղաք:

Նա նաև 100 հզ. ռուբլի ոսկի է ներդնում և 1893-1901 թթ. ջրատար կառուցում, որով Բերդաձորի հյուսիսային սահման Սարի Բաբա լեռան փեշերից խմելու ջուր է հասցնում քաղաք: Ջրատարը կառուցելուց հետո քաղաքում կառուցվում են բազմաթիվ աղբյուրներ: Մեծ բարերարի հիշատակին տեղադրվել էր հուշաքար հետևյալ մակագրությամբ. «1893-1901թթ.: Ի յիշատակ յաւերժական բարութեանց կառուցեալ այս ջրամբար և ջրուղին ի Թադեոս Բապայեան Թամիրեանց անմահ նուեր Շուշույ համայն քաղաքին»⁷: Հատկանշական է, որ այս ջրատարը ժամանակի չափանիշներով բարձրորակ կառույց էր:

Քաղաքն իր շրջակայքի հետ հաղորդակցվում էր երեք ճանապարհով. առաջին խճուղու միջոցով Շուշին կապվում էր Եվլախ կայարանի հետ, որը կոչվում էր Շուշի-Եվլախ խճուղի⁸: 1912 թ. որոշվում է դեպի Գանձակ լեռնային ապահով ճանապարհ կառուցել, որի համար հայությունը հանգանակում է 90 000 ռուբլի գումար⁹: 1900-ական թվականներից սկսած՝ քաղաքի բնակչությունը աշխատել է Շուշին Եվլախ կայարանի հետ կապել երկաթգծով: 1907-1908 թթ. շուշեցի հայտնի մեծահարուստ Միրզա Սարուխանյանը սկսում է կառուցել այդ երկաթգիծը, ինչի համար 1910 թ.

¹ Փ. 57, ց. 2, գ. 1003, թ. 44:

² Կիսիբեկյան Ա., Զուշեր, հտ. 1., Եր., 2011, էջ 287:

³ Փ. 56, ց. 17, գ. 46, թ. 36:

⁴ Բալայան Վ., Շուշի. տեղն ու դերը հայոց քաղաքակրթական համակարգում, Եր., 2017, էջ 328-329:

⁵ Բակուր, Շուշի բերդաքաղաքը, Եր., 2000, էջ 215:

⁶ Բալայան Վ., Նշվ. աշխ., էջ 329:

⁷ Հարությունյան Զր., Շուշի: Նորահայտ կյուրեր քաղաքի պատմության մասին, Եր., 2002, էջ 59:

⁸ Մանրամասն տե՛ս Շուշի-Գանձակ ճանապարհի համառոտ հաշիւ: Յուլիսի 7-ից 1906 թ. մինչև մայիսի 20-ը 1910 թ. Շուշի, 25-ին մայիսի 1910, Շուշի, «Մելքում Բաբաջանյան», 1910, էջ 61:

⁹ Բալայան Վ., Շուշի. տեղն ու դերը հայոց քաղաքակրթական համակարգում, էջ 327:

տեղի ժողովուրդը շնորհակալություն և գոհունակություն է հայտնում բարերարին¹: Սակայն վերջինիս հաջողվում է միայն հողային աշխատանքները վերջացնել և կառուցել կամուրջները: Քաղաքական անբարենպաստ պայմանները թույլ չեն տալիս ավարտել կառուցումը և քաղաքը երկաթուղագծով կապել կայարանի հետ: Երկրորդ ճանապարհը, քաղաքի ներքին դարպասից աստիճանաբար ցածրանալով, հասնում էր պատմական Վարանդայի շրջանը: Երրորդ ճանապարհն էլ սկիզբ էր առնում քաղաքի վերին դարպասից և հասնում մինչև Գորիս: Այն կոչվում էր Շուշի-Գորիս խճուղի, որի շինարարությանը 2.000 ռուբլի է նվիրաբերում շուշեցի բարեգործ Միքայել Արամյանը²:

1881 թ. Թիֆլիսում Բագրատ Նավասարդյանի ջանքերով գումարվում է Կովկասի հայոց բարեգործական ընկերության³ ընդհանուր ժողովի առաջին նիստը, որի ընթացքում Բ. Նավասարդյանը հայտնում է, որ «Բարեգործական ընկերության կանոնադրությունը արժանացաւ Կովկասեան փոխարքայի պաշտոնակատար, Գէներալ Ադիւտանտ իշխան Մէլիքովի հաստատման, 6-ին Յուլիսի 1881ամի»⁴:

Այն նպատակ ուներ «նպաստել լուսավորության տարածելուն հայոց մեջ՝ ռուսաց պետության սահմաններում և նյութապես օգնել նրանց: Եվ ռուսաց պետության սահմաններից դուրս գտնվող հայերին բացի նյութապես օժանդակություն անելուց՝ լուսավորություն ևս տարածել նոցա մեջ»⁵:

Այս հայրենանվեր գործում Բ. Նավասարդյանին աջակցել և աշխատակցել է հայ ժողովրդի նվիրյալ մեկ այլ զավակ՝ դրամատուրգ և հասարակական գործիչ Գաբրիել Սունդուկյանը, ով խմբագրել է ընկերության առաջին կանոնադրությունը⁶, այն թարգմանել վրացերեն և հրատարակել⁷: Ի դեպ, մեծ դրամատուրգն ամեն կերպ փորձել է օգտակար լինել ընկերության Շուշիի մասնաճյուղին, որտեղից որպես նվեր ստացել է փառավոր մի ապակյա բաժակ. «Ստացա Շուշվա տեղական վարչության կողմից ինձ ուղարկած ընծան և կամենալով մի թեթև փոխարինություն անել, ես վստահանում եմ ուղարկել Ձեզ իմ երկերից հարյուր օրինակ՝ նորակից գոյացած արդյունքը հատկացնել հօգուտ ԿՅԲ Ընկերության Շուշվա մասնաճյուղին»⁸:

Բարեգործական ընկերությունն իր հովանու ներքո է վերցնում սովորող չքավոր աշակերտների, գրադարաններ, ընթերցարաններ, ճաշարաններ, բժշկական օգնություն և ցուցաբերում համաճարակների ժամանակ (1892 թ. ամռանը 400 ռուբլի հատկացվում է Շուշիի տեղական վարչությանը՝ զավառում տարածված խոլերայի համաճարակի դեմ միջոցներ ձեռնարկելու նպատակով⁹):

Ընկերության բացած առաջին մասնաճյուղերից մեկը գտնվում էր Շուշիում, որը իրականացվել էր 1881 թ. դեկտեմբերի 22-ին Ղարաբաղի հոգևոր դպրոցի տեսուչ Համբարձում Առաքելյանի ջանքերով¹⁰: Բարեգործական ընկերության դրամական միջոցները գոյանում էին գործադիր անդամների անդամավճարներից, նվիրադրամներից, ընկերության օգտին կազմակերպված միջոցառումների ժամանակ հանգանակված գումարներից:

¹ Ֆ. 227, ց. 1, գ. 634, թ. 12:

² Անթանեսյան Վ., Միքայել Արամյանց, Եր., 2011, էջ 46:

³ Մանրամասն տե՛ս ԼԵՕ, Երեսնամեակ հայոց բարեգործական ընկերության Կովկասում (1881-1911), Թիֆլիս, 1911: Հակոբյան Ռ., Կովկասի հայոց բարեգործական ընկերության հիմնադրումը, «Ակունք», Եր., 2013, հմ. 3, էջ 31-41:

⁴ Ֆ. 28, ց. 1, գ. 2, թ. 2:

⁵ Բեհբուդյան Ս., Կովկասի հայոց բարեգործական ընկերությունը, Բանբեր Հայաստանի արխիվների, 1967, հմ. 1, էջ 228:

⁶ Ֆ. 28, ց. 1, գ. 100, թ. 5:

⁷ Նույն տեղում, գ. 101, թ. 93:

⁸ Սունդուկյան Գ., ԵԼԺ, հ.3, Եր., 1952, էջ 454:

⁹ Ֆ. 319, ց. 1, գ. 176, թ. 8-9, թ. 10-14 շրջ.:

¹⁰ ԳԱԹ, Հ. Առաքելյանի ֆոնդ, թ. 1272:

1882 թ. Պետրոս Ադամյանը և տեղացի դերասանները ներկայացում են տալիս ու ստացված գումարը՝ 221 ռուբլի 65 կոպեկ, տրվում է ՀԲԸ Շուշիի մասնաճյուղին¹:

Շուշիի մասնաճյուղին հատկացված առաջին դրամագլուխը եղել է շուշեցի Մարկոս Դյուլխանյանցի և նրա մոր՝ Թագուհի Դյուլխանյանցի կողմից նվիրաբերված 500 ռուբլին²: 1882 թ. ընկերության դրամական միջոցները համալրեցին Դավիթ Խանդամիրյանի և պրոկուրորի (դատախազ) օգնական Լազինսկու նվիրաբերած գումարները (5-ական ռուբլի), 86 գործադիր անդամների անդամավճարները (5-ական ռուբլի՝ 430 ռուբլի) և ընկերության օգտին տրված ներկայացումից գոյացած գումարը (183 ռուբլի 65 կոպեկ):

1882 թ. օգոստոսին տեղական վարչությունը դիմեց Թիֆլիսի խորհրդին՝ Շուշիում ընկերության անունով գրատուն-ընթերցարան բացելու ինդրանքով³: Գրատուն-ընթերցարանը բացվեց 1888 թ. Ելիզավետպոլի Նահանգապետի վկայագրով⁴: Զաղաթի երիտասարդ ուժերի ջանքերով կազմակերպվում են ներկայացումներ և մանկական երեկոներ, իսկ գոյացած ողջ արդյունքը ծախսվում է գրադարանի համար անհրաժեշտ կահույք և գրքեր ձեռք բերելու վրա⁵:

1881-1896 թթ. ընթացքում Կովկասի հայոց բարեգործական ընկերության Շուշիի տեղական վարչության նվիրատուների շարքերը համալրել են հետևյալ անձինք. Բեգլարբեկ Դյուլխանյանց՝ 300 ռուբլի⁶, Խանում և Յովհաննես Ադամյաններ՝ 300 ռուբլի արժողությամբ 47 հատոր գիրք՝ հոգուտ ընկերության Շուշիի գրադարան-ընթերցարանի⁷, Աննա Ղուկասյան՝ 200 ռուբլի՝ հոգուտ ընկերության Շուշիի գրադարան-ընթերցարանի՝ գրքեր գնելու համար⁸, Սարգիս Ադամյան՝ 100 ռուբլի՝ հոգուտ ընկերության գրադարան-ընթերցարանի՝ գրքեր գնելու համար⁹, Յովհաննես Դավթյան-Ադամյանց՝ 600 ռուբլի՝ հոգուտ ընկերության գրադարան-ընթերցարանի՝ գրքեր գնելու համար¹⁰, Բաբա, Իսաջանբեկ և Անդրեասբեկ Թյունիբեկյանցներ՝ պետական բանկի 5% տոմս՝ 100 ռուբլի արժողությամբ¹¹, Եկատերինա Մարտիրոսյան-Կազաչկովա՝ 300 ռուբլի¹², Խանդամիրյանց՝ 1000 ռուբլի¹³: Շուշիի մի խումբ երիտասարդներ Ջորոհնեքի տոնին ժողովել են և ընկերության գրադարանին նվիրել 1891 թ.՝ 247 ռուբլի¹⁴, 1893 թ.՝ 154 ռուբլի¹⁵: Նվիրատվություններ են կատարել Նաև Ավետիս Կարաբեկյանը¹⁶, Յովհաննես Խունյանցը, Սարգիս Խանդամիրյանցը, Մովսես Շահնազարյանցը, Սարգիս Կրասիլնիկյանցը, Իսահակ Թաթոսյանցը¹⁷ և այլք:

Փաստորեն XIX դարի երկրորդ կեսին Շուշիի սոցիալ-տնտեսական և հասարակական-քաղաքական կյանքն աշխուժանում ու վերելք էր ապրում հիմնականում բարերարների և բարեգործական ընկերությունների միջոցների, նվիրատվությունների հաշվին: Ռուսական կայսրության ծայրամաս համարվող

¹ «Մշակ», հմ. 156, Թիֆլիս, 1882, էջ 2:

² Ֆ. 28, ց. 1, գ. 1004, թ. 15 շրջ.:

³ Նույն տեղում, թ. 18 շրջ.:

⁴ Նույն տեղում, գ. 269, թ. 10:

⁵ Նույն տեղում, թ. 115 շրջ.

⁶ Նույն տեղում, թ. 1 շրջ., 2 շրջ., 30 շրջ.:

⁷ Նույն տեղում, թ. 19 շրջ., թ. 20, թ. 22:

⁸ Նույն տեղում, թ. 23 շրջ., 24 շրջ., 25 շրջ., 27 շրջ.:

⁹ Նույն տեղում, թ. 32, 33, 36, 37 շրջ.:

¹⁰ Նույն տեղում, թ. 34 շրջ., 38 շրջ.:

¹¹ Նույն տեղում, գ. 1005, թ. 26 շրջ., թ. 27:

¹² Նույն տեղում, թ. 68 շրջ., 70 շրջ., 71-72, 76 շրջ.:

¹³ Նույն տեղում, թ. 83-84:

¹⁴ Նույն տեղում, գ. 269, թ. 26 շրջ.:

¹⁵ Նույն տեղում, գ. 1005, թ. 32 շրջ.:

¹⁶ Նույն տեղում, թ. 13 շրջ.:

¹⁷ Ֆ. 319, ց. 1, գ. 175, թ. 8 շրջ., 9, 10 շրջ.:

Արցախը և մասնավորապես Շուշին, անտեսված լինելով պետության կողմից, զարգանալու մեծ հնարավորություններ չունեց, բայց այդ խնդիրն իրենց վրա վերցրին շուշեցի մեծահարուստ առևտրականները, հասարակ քաղաքացիները՝ ամեն ջանք ու եռանդ ներդնելով հայրենի քաղաքի շենացման համար: Այս ամենի արդյունքը այն էր, որ արդեն XX դարի սկզբին Շուշին դարձել էր Անդրկովկասի նշանավոր քաղաքներից մեկը՝ ունենալով սալահատակված փողոցներ, երկհարկանի, եռահարկ շենքեր, գեղեցիկ եկեղեցիներ, կոյուղի և այլն:

Վրեժ Հարությունյան

ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԵՎ ԲԱՐԵՐԱՐՆԵՐԻ ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ՇՈՒՇԻՈՒՄ XIX ԴԱՐՈՒՄ

Բանալի բառեր՝ բարեգործություն, Շուշի, գրադարան-ընթերցարան, Թադևոս Թամիրյանց

XIX դարի սկզբին Շուշին, միանալով Ռուսական կայսրությանը, ստանում է զարգանալու լայն հնարավորություններ, դառնում համանուն գավառի կենտրոնը, ձեռք բերում քաղաքային ինքնավարություն: Սակայն քաղաքը ուներ սոցիալ-տնտեսական խնդիրներ, որոնց լուծման համար նվիրատվություններ էին կատարում ոչ միայն մեծահարուստ շուշեցիները, այլ նաև հասարակ բնակիչները: Հատկանշական է, որ երիտասարդները նույնպես անմասն չէին մնում այս գործընթացներին՝ կազմակերպելով տարատեսակ միջոցառումներ: Սակայն առավելապես անգնահատելի է Թադևոս Թամիրյանցի գործունեությունը: Փաստորեն հիմնականում բարեգործության շնորհիվ XIX դարի վերջին Շուշին դարձավ Անդրկովկասի ծաղկուն քաղաքներից մեկը:

Vrezh Harutyunyan

FROM THE HISTORY OF THE SOCIO-ECONOMIC ACTIVITIES OF CHARITABLE ORGANIZATIONS AND PHILANTHROPISTS IN SHUSHI (19TH CENTURY)

Key words: *charity, Shushi, library-reading-room, Tadevos Tamiryants*

In the beginning of the 19th century, after uniting with Russian Empire, Shushi gets wide opportunities for further development and political self-governmental position. However, the city had socio-economic problems for the solution of which not only wealthy people of Shushi were engaged in charity, but also simple people. It should also be noted that the youth did not stand aside by organizing various events.

However, the activity of Tadevos Tamiryants was especially priceless. In fact, mainly through charity, in the late 19th century Shushi became one of the prosperous cities in the Caucasus.

Вреж Арутюнян
ИЗ ИСТОРИИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
БЛАГОТВОРИТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ И МЕЦЕНАТОВ
В ШУШИ (XIX ВЕК)

Ключевые слова: *благотворительность, Шуши, библиотека-читальня, Тадевос Тамирянц*

В начале XIX века Шуши, объединившись с Российской империей, получает широкие возможности для дальнейшего развития и становится областным центром, обретя политическое самоуправление.

С учетом социально-экономических проблем города благотворительностью занялись не только богатые шусинцы, но и простые жители. Стоит отметить, что не осталась в стороне и молодежь, организовывая разного рода мероприятия. Особенно хочется отметить неопределимую деятельность Тадевоса Тамирянца.

Благодаря благотворительности, в конце XIX века Шуши стал одним из процветающих городов в Закавказье.

Хачатрян Шушан - заведующая кафедрой литературы и журналистики АрГУ, член ОМУСА, к.ф.н., доцент
E-mail: shush22@yandex.ru

- 33. Հայրիյան Եվգենյա** - ԱրՊՀ դասախոս, ԱԵԳՄՍ անդամ, տ.գ.թ., դոցենտ
Hayriyan Yevgenya – Lecturer of ASU, member of UYSSA, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Айриян Евгения - преподаватель АрГУ, член ОМУСА, к.э.н., доцент
E-mail: evgenyahayriyan@mail.ru
- 34. Հարությունյան Ավետիք** - Արցախի Հանրապետության Նախագահի աշխատակազմի Անվտանգության խորհրդի աշխատանքների ապահովման բաժնի վարիչ, ԱրՊՀ, ՄՄՀ դասախոս, ԱԵԳՄՍ հիմնադիր նախագահ, ի.գ.թ., դոցենտ
Narutyunyan Avetik – Head of the Department of Organization of Activity of the Security Council of the Administration of President of the Republic of Artsakh, lecturer of ASU and MMU, founding chairman of UYSSA, Candidate of Law, Associate Professor
Аругюнян Аветик - начальник отдела по обеспечению работ Совета безопасности администрации Президента Республики Арцах, учредитель и председатель ОМУСА, преподаватель АрГУ, УММ, к.ю.н., доцент
E-mail: avetiq.hh@aegmm.org
- 35. Հարությունյան Արտակ** - ՀՀ ՊԿԱ դասախոս, փ.գ.թ., դոցենտ
Narutyunyan Artak – Lecturer of PAA RA, Candidate of Philosophy, Associate Professor
Аругюнян Артак - преподаватель АГУ РА, к.ф.н., доцент
E-mail: harartinter@gmail.com
- 36. Հարությունյան Ռոզալյա** - ԱրՊՀ ասպիրանտ և դասախոս, ԱԵԳՄՍ անդամ
Narutyunyan Rozaly - PhD student and Lecturer of ASU, member of UYSSA
Аругюнян Розалия - аспирант и преподаватель АрГУ, член ОМУСА
E-mail: avrozali@mail.ru
- 37. Հարությունյան Վրեժ** – ՄՄՀ ավագ դասախոս, պ.գ.թ.
Narutyunyan Vrezh – senior Lecturer of MMU, Candidate of History
Аругюнян Вреж – старший преподаватель УММ, к.и.н.
E-mail: vrezh1639@mail.ru
- 38. Հովհաննիսյան Գայանե** – ԵՊՀ ասպիրանտ
Hovhannisyanyan Gayane - PhD student of YSU
Оганнисян Гаяне - аспирант ЕГУ
E-mail: gayane.s.hovhannisyanyan.1994@mail.ru
- 39. Հովյան Վահրամ** - «Նորավանք» հիմնադրամի ավագ փորձագետ
Hovyan Vahram – senior expert of «Noravank» foundation
Овян Ваграм - старший эксперт фонда «Нораванк»
E-mail: vhovyan@yandex.ru

- Աստոն Եվստրատով.** Ձախ քաղաքական շարժումները Հայաստանում XX- XXI դդ. նրանց դերը պետության կայացման ու զարգացման գործում և հեռանկարները.....42
Anton Evstratov. Left Political Movements in Armenia in the Xx - Xxi Century: the Role in the Formation and Development of the State and Prospects
Антон Евстратов. Левые политические движения в Армении в XX – XXI веках: роль в становлении и развитии государства и перспективы
- Վրեժ Հարությունյան.** Բարեգործական ընկերությունների և բարերարների սոցիալ-տնտեսական գործունեությունից Շուշիում XIX դարում.....47
Vrezh Harutyunyan. From the History of the Socio-Economic Activities of Charitable Organizations and Philanthropists in Shushi (19th Century)
Вреж Арутюнян. Из истории социально-экономической деятельности благотворительных организаций и меценатов в Шуши (XIX век)
- Արման Մալոյան.** Արևմտյան Հայաստանում հայոց պետականության դրսևորումների առաջացման և գոյատևման հանգամանքների շուրջ (XVIII դարի երկրորդ կես – XIX դարի առաջին քառորդ).....53
Arman Maloyan. On the Circumstances of Formation and Persistence of Manifestations of Armenian Statehood in Western Armenia (Second Half XVIII - First Quarter of the XIX Century)
Арман Малоян. Об обстоятельствах возникновения и существования армянской государственности в Западной Армении (вторая половина XVIII – первая четверть XIX века)
- Լիլիթ Սակարյան.** Հայոց եկեղեցու ներդրումը մայիսյան հերոսամարտերում.....60
Lilit Makaryan. The Contribution of the Armenian Church in the May Heroic Battles in 1918
Лилит Макарян. Вклад армянской церкви в героических майских сражениях 1918г.
- Նելլի Մինասյան.** Հայկական պետականության արտաքին քաղաքական մարտահրավերների շուրջ (Երրորդ Հանրապետության շրջան).....65
Nelli Minasyan. About Foreign Political Challenges of Armenian Statehood (Period of the Third Republic)
Нелли Минсян. О внешнеполитических проблемах армянской государственности (период Третьей Республики)
- Լիլիթ Պողոսյան.** Վազգեն Ա Վեհափառը և Հայաստանի Անկախացումը.....72
Lilit Poghosyan. His Holiness Vazgen I and Armenian's Independence
Лилит Погосян. Его Святейшество Вазген I и независимость Армении
- Սոֆյա Օհանյան.** Երվանդ Ֆրանգյանի համադրական մոնիզմը XX դարասկզբի հայ ազգային կեցության մարտահրավերների համատեքստում.....76
Sofya Ohanyan. Yervand Frangyan's Synthetic Monism in the Context of Challenges of Armenian National Existence of the Beginning of the 20th Century
Софья Оганян. Синтетический монизм Ерванда Франгяна в контексте вызовов армянского национального бытия начала XX века
- Նարինե Ավագիմյան.** Ժողովրդագրական իրավիճակը շուշիում 1813-1917թթ.....81
Narine Avagimyan. The Demographic Situation in Shoushi in 1813-1917
Нарине Авагимян. Демографическая ситуация в Шуши в 1813-1917 годах